

GRECII ȘI ROMANII DESPRE
„STATUL DACIC“
SUB REGII BUREBISTA ȘI DECEBAL

NICOLAE GOSTAR

Începutul cercetării apariției și dezvoltării statului la daci se datorește lui Constantin Daicoviciu, care, în anul 1950 publica un valoros studiu intitulat : *Dacii din Munții Orăștiei și începutul statului sclavagist dacic*, apărut în „Studii și cercetări științifice Cluj“, I, 2, 1950, p. 111-126 (publicația Filialei Academiei R.S.R. din Cluj-Napoca), reapărută fără schimbări în culegerea publicată sub titlul *Dacica*, Cluj-Napoca, 1969, p. 29-42. Prin alte noi studii, cum au fost : *La problème de l'état et de la culture des Daces à la lumière des nouvelles recherches*, în „Nouvelles études d'histoire“, I, 1955, p. 121-137 și *Noi contribuții la problema statului dac*, în „Studii și cercetări de istorie veche“, VI, 1—2, 1955, p. 47-60 (*Dacica*, p. 50-63), eruditul profesor de la Cluj căuta noi argumente în sprijinul tezei unui „stat sclavagist dacic“, subliniind fenomenul de stratificare a societății dacice, munca forțată a robilor și a prizonierilor de război, precum și alte aspecte ce țineau de o societate bazată pe exploatarea omului de către om. Până la acea dată, adică până în 1950, istoricii români sau străini prea puțin au căutat să adâncească problema cu privire la stadiul de dezvoltare al societății dacice, la stratificarea societății, la existența și munca sclavilor și la definirea apariției unei anumite forme statale. Dar chiar dacă au existat asemenea preocupări, studierea lor nu a fost făcută în maniera cercetării și argumentării materialismului dialectic și istoric, așa încît despre un „stat sclavagist dacic“, în timpul regilor Burebista și Decebal, încă nu se punea problema.

C. Daicoviciu a desprins ideea că a existat un stat sclavagist dacic, în timpul domniei celor doi regi, ca urmare a cercetărilor întreprinse, sub directă lui conducere, la cetățile, așezările și sanctuarele dacice din Munții Orăștiei (județul Hunedoara). Dezvelirea acestor monumentale ruine (altele încă necunoscute pe atunci), l-au dus la constatarea că asemenea lucrări de fortificație depășesc munca solidarității tribale și că ele nu puteau fi executate decît prin „munca forțată a sclavilor“. Se admitea că trebuia să existe o clasă de supuși aserviți stăpînilor. Se mai aducea și argumentul diviziunii societății dacice în *tarabostes*, *pileați* „nobili“ și *comati*, *capillati* „oameni de rînd“, ceea ce nu a fost însă neglijat în istoriografia mai veche. Pentru a se ajunge la o stratificare socială în lumea

dacică, C. Daicoviciu încerca să emită ipoteza, cu totul nouă, că acei *comati-capillati* nu ar fi fost țărani liberi (cel puțin o parte dintre ei, în a căror categorie ar fi intrat : țărani săraci, muncitori agricoli, păstori, mineri, meșteșugari) și că ei se găseau în situație de „aservire față de nobilimea militară” și că „muncesc alături de sclavi”, ceea ce însă, observăm noi, nu există probe concrete pentru o țărănime dacică aservită. Alte argumente, pe care încerca C. Daicoviciu să le găsească privind dezvoltarea economică și creșterea puterii aristocrației îl duceau la concluzia existenței claselor antagoniste și de aici necesitatea apariției „statului sclavagist”.

Dar cu toate stăruințele depuse, nu s-au găsit dovezi pentru existența unui mare număr de sclavi, care să formeze o clasă și care să fie considerați adevărați producători de bunuri materiale și să dețină primul loc în economie¹. De aceea s-a căutat să se găsească o altă denumire și s-a trecut atunci la formularea de „stat dacic”, fără a mai fi obligatorie eptopa de „sclavagism”. Se admitea deci, nu numai pentru daci dar și pentru alte popoare, că în antichitate o societate nu era absolut obligatoriu să fi cunoscut sclavagismul dezvoltat, adică cel clasic, ca să ajungă la stadiul de „stat”.

Cel care a căutat să argumenteze existența unui „stat dacic”, fără nuanțarea și caracteristicile orînduirii sclavagiste propriu-zis, a fost Hadrian Daicoviciu, în câteva savante articole și în două lucrări de sinteză. Ne referim aici la ultima lui lucrare de sinteză, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj-Napoca, 1972, unde primul capitol (p. 7-54) este chiar intitulat : *Formarea statului dac*. După autor, schimbările, care au condiționat apariția unei societăți împărțite în clase și apariția statului, ar fi existat încă în sec. II î.e.n. (deci anterior anilor de domnie ai lui Burebista), când se constată însemnate progrese în domeniul producției, ca și sporirea populației. Apoi, odată „aristocrația, devenită veritabilă clasă exploatatoare, avea nevoie de organizare de stat”². Un alt aspect, care venea în sprijinul ipotezei de existență de stat, era unitatea de construcții din Munții Orăștiei, care proteja un mare centru religios-cultural, economic și politic și care se găsea la Grădiștea Muncelului, *Sarmizegetusa* în antichitate, capitala regilor daci. Sau acel sistem de cetăți și turnuri, ce apărau *Sarmizegetusa* dacică (căci există mai târziu și una romană), putea fi conceput și construit numai de o puternică autoritate centrală, adică de o autoritate de stat. Pe bună dreptate autorul sublinia că toate aceste construcții au depășit stadiul rural al triburilor patriarhale. Din scrierile autorilor antici apoi, se vedea că ceea ce conducea Burebista nu putea fi o uniune de triburi, deci uniunea triburilor dacice, desăvîrșită de Burebista, a dus la o putere centrală de stat. Pentru nivelul relativ ridicat din punct de vedere social și cultural al dacilor, se

1 La cîțiva ani, după apariția primului studiu despre statul sclavagist dacic, C. Daicoviciu, *Istoria României*, I, sub redacția Em. Condurachi, C. Daicoviciu, I. Nestor, Gh. Ștefan, București, 1960, p. 278-285, găsea mai justificată denumirea de „stat începător sclavagist dacic”.

2 H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj-Napoca, 1972, p. 30.

mai amintesc datele furnizate de anumiți scriitori greci și romani, cât și din cele deduse din studierea monumentelor arheologice, care toate furnizau importante date privind preocupările științifice, mai ales în domeniul astronomiei, medicinei, folosirea scrisului, produsele artei plastice, precum și altele³. Se subliniază că statul dacic nu are caracteristicile unui stat sclavagist⁴, iar sclavii (a căror sporadică existență nu este tăgăduită) dețineau un rol limitat în activitatea productivă⁵, iar construcțiile din Munții Orăștiei nu este neapărat necesar de a se considera că ar fi fost construite exclusiv de sclavi. Categoria productivă era deci cea a *comati*-lor, adică a oamenilor liberi⁶.

Cu oarecare prudență pentru o adevărată existență a unui stat dacic, încă în timpul lui Burebista, ia parte la dezbateri și prof. R. Vulpe, în studiul: *Getul Burebista — conducător al întregului neam geto-dac*, publicat în „Studii și Comunicări a Muzeului din Pitești”, I, 1968, p. 50 și 53. Eminentul savant român admite că „Burebista a pus bazele statului geto-dac incipient” dar întreaga acțiune internă a lui Burebista a fost mai mult o „tendință” de a-și întări autoritatea în forme monarhice și de a organiza un stat centralizat⁷, un „stat unitar, organizat și durabil, după modelul monarhiilor elenistice”.

Argumente în favoarea susținerii unui stat dacic încă pe timpul lui Burebista, dar fără a fi sclavagist, au mai fost căutate și în parte analizate de către I. H. Crișan, în cunoscuta lui monografie, *Burebista și epoca sa*, ed. II, București, 1977, p. 194 și urm. În paginile acestei atât de complete monografii a celei mai reprezentative personalități a istoriei neamului daco-getic, autorul vorbește despre anumite progrese în domeniul de activitate economică, datorită dezvoltării la un nivel înalt al uneltelor. Din punct de vedere social, se mențin obștile sătești, ceea ce, după autor, ar presupune existența unei stratificări și a antagonismelor. Această stare este definită în sensul că membrii obștii sătești nu mai erau egali din punct de vedere al bunurilor și nici al locului în ierarhia socială. I. H. Crișan crede că ar putea deduce, dintr-un fragment al operei *Getica* lui Criton (fragm. 5)⁸, existența unor impozite în natură⁹. Era nevoie atunci de un instrument care să țină în frâu masele exploatate și dependente, care să asigure dominația asupra neamurilor subjugate și acesta a fost statul creat de Burebista.

Nu toți cercetătorii însă au ajuns la concluzia existenței unui stat dacic, fie el sclavagist sau nesclavagist. Astfel M. Macrea, într-un studiu privind problema orașului la daci, respinge ideea de existență de stat sclavagist dacic⁹. La fel au procedat și I. T. Kruglikova și T. D. Zlat-

3 Ibidem, p. 76 și urm.

4 Ibidem, p. 79.

5 Ibidem, p. 81; cf. D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967², p. 519-523.

6 Ibidem, p. 83 și urm.

7 F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischer Historiker*, II, B, frgm. 5, Leiden, 1962, p. 932; I. I. Russu, *Studii clasice*, XIV, 1972, p. 122.

8 I. H. Crișan, *Burebista*², p. 201.

9 M. Macrea, *Studii și referate*, I, p. 119 și urm.

kovskaia, care, privind pe Burebista și Decebal, încercau să demonstreze că acești regi domneau numai peste o uniune (mai mult sau mai puțin vremelnică) de triburi¹⁰.

M. Constantinescu, într-un studiu privitor la modul de producție tributar, apărut în *Probleme economice*, 11, 1972 și 4, 1973, în referirile despre Dacia preromană, afirma că „nu există nici o dovadă că aici ar fi existat un mod de producție sclavagist“, dar „este verosimil că în Dacia existau comunități rurale, pastoral-agricole, dominate de o clasă provenită din fosta aristocrație tribală, clasă care a constituit în timpul lui Burebista un prestat, în timpul lui Decebal un stat „dar un stat comparabil cu statele orientale“. Autorul ridică problema cercetării viitoare, în sensul „dacă societatea dacică, care, în timpul lui Burebista, avea caracterul unei confederații de triburi, nu a evoluat, în următoarele două secole, spre o orînduire imperială (sau regală), întemeiată pe comunități rurale, deci de tipul orînduirii tributare“.

M. Babeș, în studiul său polemic, *Puncte de vedere relative la o istorie a Daciei preromane*, apărut în „Studii și cercetări de istorie veche și arheologică“, 25, 1974, p. 217-244, respinge sau neagă într-o bună măsură afirmațiile lui H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, cu argumente demne de luat în seamă. Concluzia de la p. 241, poate prea categorică, a lui M. Babeș, era exprimată în cuvintele că „cert este că în ajunul cuceririi (a cuceririi romane, n.n.), această societate nu era încă definitiv scindată în clase antagoniste, nu atinsese nivelul unei complete și stabile organizări statale și nu atinsese, în esență, pragul civilizației“. Și I. I. Russu, în mai multe studii și articole și chiar în cartea *Limba traco-dacilor*, ed. II, București, 1967, p. 34, evita termenul de „stat dacic“, și că dacii sub aspectul organizării sociale, nu ar fi depășit faza tribală.

Ceea ce a fost pînă acum prezentat este stadiul actual al rezultatelor sau al concluziilor celor care în urma cercetărilor întreprinse, pe teren sau ca rezultat al studiilor izvoarelor scrise, au admis sau au respins existența statului dacic în timpul regilor Burebista (82/79—44/43 î.e.n.) și Decebal (86—106 e.n.). În continuare, în studiul pe care îl vom prezenta aici, ne vom limita numai la aspectul de analiză al izvoarelor antice, literare și epigrafice, fără a neglija pe cele de natură arheologică, privind existența unei anumite forme statale la daci. Nu ne vom mai referi la concluziile din bibliografia indicată mai sus, ci vom căuta să studiem numai aspectele neglijate sau prea puțin analizate de către cei care în mod deosebit s-au ocupat de problema statului la daci. Ne rămîne deci să urmărim, nu ce spun autorii moderni, ci autorii antici. Cu alte cuvinte, recunosc autorii antici (fie ei contemporani cu Burebista sau Decebal fie mai tîrzii), că dacii au ajuns să cunoască o formă de organizare pe care ei o denuceau sau o considerau ca fiind un „stat“ sau negau acest lucru? Să lăsăm deci pe greci și pe romani să vorbească despre aceasta. Începem cu cele spuse de Strabo despre Burebista.

10 I. T. Kruglikova, *Dakija v epohu rimskoi okkupacii*, Moscova, 1955, p. 34; T. D. Zlatkovskaia, *Vestnik drevnei istorii*, 2, 1955, p. 73 și urm. cf. I. K. Kolo-sovskaia, *Vestnic drevnei istorii*, 3, 1955, p. 63 și urm.

Geograful Strabo, VII, 3, 11 (C. 303), în parte contemporan cu anii de domnie ai lui Burebista, după cele câteva cuvinte privind faptele acestuia de îndată ce ajunge în fruntea neamului getic, continuă : „în puțini ani, a întemeiat *megálen archén*“. Sau aceste ultime două cuvinte grecești au fost în mod diferit înțelese sau traduse. C. Daicoviciu susținea că „Strabo vorbește de stăpânirea lui Burebista ca de un «imperiu» (*arché*)”¹¹, dar bineînțeles că nu dădea această semnificație cuvîntului grecesc. H. Daicoviciu traducea : „în cîteva ani a făcut un stat puternic”¹², iar I. H. Crișan, „în cîteva ani a întemeiat o mare stăpînire (împărăție)”¹³. M. Macrea traducea cuvintele lui Strabo prin : „în cîteva ani întemeie o mare stăpînire”¹⁴, pe cînd R. Vulpe, „în cîteva ani a creat o mare domnie”¹⁵. R. Hincu și V. Popescu, înțelegeau textul prin traducerea : „în cîteva ani a făcut un stat puternic”¹⁶, iar F. Vanț, „în puțini ani a făurit o mare împărăție”¹⁷. În una din edițiile franceze, A. Tardieu traducea : „en peu d'années il eut fondé un grand empire”¹⁸. Cu sens de „stat” a tradus G. H. Stratanovski, *za neskolko let on osnoval velikuiu derjavu*¹⁹. Pentru M. Babeș însă, termenul *arché* nu ar fi de echivalat ca avînd semnificația unui „stat în deplinul sens al cuvîntului” ; se mai face apel la caracterul efemer al mării stăpîniri a lui Burebista, precum și la alte fapte care „se opun la echivalarea termenului *arché* cu acela de „stat”²⁰.

Este adevărat că *arché*, în înțelesul grec antic, nu are întotdeauna sens de „stat” sau „imperiu”. El poate primi într-un text istoric, dar nu analog cu cel oferit de Strabo, și înțeles de „comandă, conducere, putere, stăpînire, hegemonie, autoritate”. Cert este însă, că atunci cînd este vorba de *megálen arché*, în exclusivitate în textele istoricilor antici, înțelesul este cel de „imperiu” sau de „mare stat” și nu altfel, iar cînd cele două cuvinte sînt însoțite de unul din verbele : „a întemeia” sau inversul „a desființa, a distruge”, atunci cu atît mai mult. Cazurile sînt numeroase, dar să lăsăm numai exemplele oferite de Herodot : I, 53, *megálen archén min katalúsai* „s-ar distruge un mare imperiu” (cel al lui Croesus) ; I, 86, *Matapáusanta tèn eoutou megálen archén* „nimicicînd un mare imperiu, a lui însuși” (a lui Croesus) : I, 91, *megálen archén [autòn katalusein]* „va nimici un mare imperiu” (cel al lui Croesus) ; I, 185, *tèn Médon... archén megálen* „marele imperiu al mezilor”. În ediția lui Ph. E. Legrand (Hérodote, *Histoires*, I, Paris, 1932), pasajele respective s-au tradus prin

11 C. Daicoviciu, *Istoria României*, I, p. 287.

12 H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 57.

13 I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 78, 163.

14 I. Macrea, *Studii și cercetări de istorie veche*, VII, 1956, p. 120.

15 R. Vulpe, *Studii și comunicări a Muzeului din Pitești*, I, 1968, p. 34.

16 *Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes*, I, sub redacția : Vl. Iliescu, V. Popescu, Gh. Ștefan, București, 1964, p. 237.

17 Strabon, *Geografia*, II, traducere de F. Vanț, București, 1974, p. 174.

18 *Géographie de Strabon*, traduction nouvelle par Amédée Tardieu, Paris, 1894², II, p. 27.

19 Strabon, *Gheografia v 17 knigah*, traducere și comentariu G. H. Stratanovski, sub redacția : S. L. Utcenko, O. O. Kriugher, Leningrad, 1964, p. 278.

20 M. Babeș, *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, 25, 1974, p. 220.

„un grad empire“, la fel și în ediția G. Rewlinson și W. G. Forrest (Hérodote, *History of the Greek and Persian war*, Washington, 1963). „a mighty empire“. În românește încă D. Bolintineanu (*Istoria lui Erodote*, cartea I, București, 1859, p. 44, 77), traducea : „(Cresus) va surpa un imperiu mare“ și „(Cresus)“ va fărâma un imperiu mare“. În I, 95, *tên Kroisou archên kateile* este tradus de către Ph. E. Legrand, „(Cyrus) qui renversa l'empire de Crésus“. În I, 91, *arché* este fie imperiul perșilor (al lui Cyrus) fie al lidienilor (al lui Cresus). Tot astfel în I, 207, *pásan tén archên* „întregul imperiu“ (al lui Cyrus) ; dar mai sînt și alte exemple.²¹

Luînd textul altui mare istoric grec, din epoca romană, Dio Cassius (XXXVIII, 36, 2 ; XLI, 56, 1 ; XLVI, 55, 4 ; LIX, 9, 5), acolo vedem că *arché* are înțeles de *imperium Romanum* și chiar apare *ek tés tón Rhomaíon archés* „din Imperiul roman“ (LXVIII, 8, 5).

În concluzie, noi credem că este îndeajuns de justificat în a accepta că Strabo, în concepția sa și în calitatea sa de bun cunoscător al formelor de organizare ale popoarelor antice, prin *mégale arché* înțelegea un „mare stat“, comparabil, ca putere și ca întindere cu regatele helinistice ; dacă țara pe care o conducea Burebista ar fi fost un simplu conglomerat de neamuri barbare, atunci geograful i-ar fi găsit o altă denumire.

Pentru vremea cînd se găsea Decebal la cîrma Daciei, deținem un document epigrafic din timpul lui Domițian (după 89), în care țara era denumită *regnum Deceballi regis Dacorum*²². Prin *regnum*, romanii înțelegeau orice țară (mică, mare, foarte mare), indiferent de nivelul dezvoltării, care avea în frunte un *rex* „rege“, fie că el este un conducător barbar sau un monarh elenistic. Dar în această epocă, în literatura romană, cuvîntul *regnum* era preferat atunci cînd se vorbea despre un regat elenistic sau oricare alt stat de tradiție elenistică sau orientală. Astfel, *regnum* îl găsim la Cornelius Nepos, *Hannibal*, 12, pentru statul Bithynia al regelui Prusias ; Lucanus, *Pharsalia*, II, 20, statul Numidiei a lui Iugurtha. Tacitus, care minuieste mult mai bine terminologia privind conducerea statelor și popoarelor, de cele mai deseori *regnum* este regatul părților sau alte regate din Orient, cum ar fi : Armenia, Iberia, Pontul, Iudeea, dar și pentru regatul Traciei. Nu lipsesc însă cazuri, cînd *regnum* este o țară de sub conducerea unei căpetenii germanice (Ariovistus, Maroboduus, Vanius) sau chiar la britani²³. Și Cezar, *Bell. Gall.*,

21 J. E. Powell, *A lexicon to Herodotus*, Cambridge, 1938, p. 48. În cea mai veche traducere românească a Istoriilor lui Herodot, cea din manuscrisul aflat la Mănăstirea Coșula, din județul Botoșani, publicat de N. Iorga, București, 1900, *megalé arché* la I, 53, este tradus „o împărăție mare“ ; la I. 86 și 91 „mare domnie“. În traducerea lui Dimitrie Ion Ghica, *Istoriile lui Erodote*, București, 1894, pasajele respective au fost traduse prin „imperiu“.

22 W. Nawijn, *Index Graecitatis*, volum la opera Cassii Dionis Cocceiani, *Historiarum Romanarum quae supersunt*, V, ed. lui U. Ph. Boissevain, Berlin, 1931, p. 118.

23 H. Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae*, 9200 ; *Année épigraphique*, 1903, 368 ; A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem pertinentes*, Budapesta, 1975⁴, p. 94-95, nr. 502.

24 A. Gref, *Lexicon Taciteum*, Leipzig, 1891, p. 1371-1372.

V, 38, folosește *regnum* pentru țara galilor de sub conducerea lui Ambiorix.

Mai grăitoare este însă inscripția sacră, în limba greacă, de la Cyrene, dedicată zeilor Apollo și Artemis, cu ocazia înfrîngerii lui Decebal de către Traian, unde se spune că „stăpînul Nerva Traian Augustul a pus mîna pe Decebal *mónarhon* al dacilor“²⁵. Dacă într-adevăr în textul epigrafic a fost cuvîntul *mónarhos* (și nu vedem care ar putea fi altul)²⁶ pentru regele Decebal, atunci, în concepția și după cunoștințele grecilor din Cyrenaica, regele dacilor stătea în fruntea unui stat. Cuvîntul *mónarhos* designa numai un conducător suveran și nu un rege barbar.

În aprecierea calității de mare și puternic rege pe care o avea Decebal în fruntea Daciei, vin și fabuloasele tezaure ale acestuia. Din unul din fragmentele Geticeii lui Criton, cel păstrat la Ioannes Lydus. *De magistratibus*, II, 28²⁷, din cele scrise de Dio Cassius, LXVIII, 14, 3, ca și din scena CXXXVIII a Coloanei lui Traian, aflăm că tezaurul lui Decebal conținea 5.000.000 livre de aur, 10.000.000 livre de argint, vase din metal prețios și alte lucruri scumpe. În urma criticii întreprinse asupra textului lui Ioannes Lydus, s-a văzut că cifrele trebuie reduse (adică în loc de 5.000.000 livre de aur, numai 500.000 livre; în loc de 10.000.000 livre argint, numai 1.000.000 livre), iar atunci s-ar obține cantitatea (transpusă în valori moderne de greutate): 165.000 kg aur și 331.000 kg argint²⁸. Sau posesorul unei asemenea averi (chiar dacă, reduse fiind cifrele, ar fi tot exagerat ridicate)²⁹ nu poate fi în persoana unui șef barbar, ci numai în cea al unui autoritar conducător al unui stat bine organizat, în care monopolul exploatării aurului, cum s-a susținut, cu probabilitate îl deținea șeful statului.³⁰ Mai greu ar fi de crezut că acele bogății să fi constituit averea unei restrînse comunități tribale sau chiar a uniunii tribale.

Intorcîndu-ne la domnia lui Burebista și referindu-ne la decretul în cinstea lui Acornion fiul lui Dionysios, ilustrul și vrednicul cetățean din Dionysopolis (azi Balcic)³¹, aflăm că acesta a adus multe și însemnate servicii orașului său, printre care și cîștigarea bunăvoinței regelui față de patria sa. Acornion însă, care devenise sfetnicul de seamă al regelui, ajunge la curtea lui Burebista *en té próte kai me[giste ph]ilia* „la cea

25 *Année épigraphique*, 1929, 8; *Supplementum epigraphicum Graecum*, IX, 101; A. Dobó, *op. cit.*, p. 157, nr. 816.

26 Intregirea în *[mónar]hon*, se datorește lui M. P. Speidel, *Journal Roman Studies*, LX, 1970, p. 142, nota 2.

27 F. Jacoby, *op. cit.*, p. 931; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 117-118.

28 J. Carcopino, *Les richesses des Daces et le redressement de l'Empire Romain*, în *Dacia*, I, 1924, p. 28-34; idem, *Points de vue sur l'imperialisme romain*, Paris, 1934, p. 73-86; J. Guey, *De „l'or des Daces“ (1924) au livre de Sture Bolin. în Melanges J. Carcopino*, Paris, 1966, p. 445 și urm.; cf. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 118 și urm.

29 Cf. I. I. Russu, *Comorile regelui Decebal, în Sargetia*, IV, 1966, p. 97 și urm.; cf. H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 181.

30 C. Daicoviciu, *Istoria României*, I, p. 277.

31 E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Viena, 1906, p. 86-94; W. Dittenberger, F. Hiller, V. Gaertringen, *Sylloge*³, 763 (după lectura lui B. Filow); G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, I, 13, p. 31-32.

dintii și cea mai mare prietenie". Sau un asemenea titlu, nu este în sensul de simplă prietenie, tovărășie, ci el este un înalt titlu aulic, *prótos kai mégistos philos* sau *prótos philos*, cea mai înaltă demnitate care se întâlnește la curțile regilor helenistici Antigonizi, Seleucizi, Lagizi, la regii din Pont și la regii Arsacizi³². Apariția acestui înalt titlu aulic la curtea regelui dac, denotă că dionysopolitani considerau că Burebista era un monarh în sensul celor mai de seamă suverani ai vremii, conducători de adevărate state.

Că Burebista nu putea fi conducătorul unei reuniuni tribale, se poate deduce din același decret, unde persoana regelui este prezentată prin cuvintele: *toú basiléos Byrebista prótou kai m[egistou geglonótos tón epi Thrákes basiléon* „regele Burebista ajungînd cel dintii și cel mai mare dintre regii din Tracia”. Un asemenea rege, sub a cărui suveranitate (după litera decretului) se găseau regi (din lumea tracică) mai puțin puternici, nu mai putea fi un simplu conducător de triburi. Din alte texte, unde găsim aceleași cuvinte, dar asupra cărora nu putem a ne mai opri aici, acel *basileus*, supranumit „cel dintii și cel mai mare” și care ținea în subordinea lui alți basilei mai mici, nu era decît conducătorul unui puternic regat, care ca putere și ca vastitate intra în rîndul marilor state ale vremii. Așa bunăoară, *basileus basiléon* „regele regilor” era titulatura regilor perșilor sau parților.³³ La scriitorii greci și în Lexiconul Suidas, *basileus mégas* „marele rege” este titulatura regelui perșilor.³⁴

Deoarece, uneori se susține de către unii, că Burebista și Decebal ar fi fost conducători de uniuni de triburi, ne punem întrebarea, dacă în Dacia mai existau sau nu triburi în vremea domniei celor doi regi? Nu se poate tăgădui că în timpul lui Burebista au dispărut complet triburile gentilice, dar în timpul lui Decebal, procesul dispariției comunităților tribale era pe cale de a se încheia. Pentru această dispariție a triburilor în sec. I e.n., în Dacia, de dinaintea ocupației romane, deținem dovada sigură în baza textului geografului Claudiu Ptolemeu, III, 8, 3. În paragraful operei geografului antic, se enumeră populațiile Daciei pre-romane, însumînd în total 15 comunități, în grupuri de cîte trei de la vest la est, iar întreaga grupare fiind rînduită de la nord spre sud, în următorul fel:

*Anartoi, Teurískoi, Koistobókoï,
Predavénsioi, Ratakénsioi, Kaukoénsioi,
Biéfoi, Bouridavénsioi, Koténsioi,
Albokénsioi, Potoulaténsioi, Sénsioi,
Saldénsioi, Keiágisoï, Piéphigoï.*

32 M. Holleaux, *Études d'épigraphie et d'histoire grecques*, I, Paris, 1938, p. 286-287; G. Mihailov, *ibidem*; C. Daicoviciu, *Studii și cercetări de istorie veche*, VI, 1955, p. 53; N. Gostar, *Sur la résidence du roi dace Burebista*, în *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași (seria nouă)*, Istorie, XVI, 1, 1970, p. 64-65.

33 *Thesaurus Graecae linguae*, II, 167.

34 *Ibidem*, 165.

Primele trei neamuri, anarții, teuriscii, și costobocii, din nordul Daciei, sînt denumiri celtice (populația dacizată însă în sec. I e.n. sau pe cale de a deveni dacică), așa încît nu ne vom ocupa de acest prim grup. Restul celor 12 nume etnice sînt de bună structură dacică. Mai menționăm că Ptolemeu nu spune dacă aceste comunități sînt „gînți“ sau „triburi“ ci numai că „în Dacia locuiesc“, după care urmează enumerarea. Sau s-a constatat, că nouă din cele 12 comunități poartă nume după o localitate și nu un nume specific tribal. Astfel : *Predavensioi* de la localitatea **Pre(?) dava*, *Bouridavensioi* de la *Buridava*, *Ratakensioi* de la **Rataca*, *Kaukoensioi* de la **Cauca*, *Kotensioi* de la **Cote*, *Albokensioi* de la **Alboca*, *Potoulatensioi* de la *Potulata*, *Sensioi* (corupt) de la *Tiasum*. Numai trei din comunitățile dacice mai păstrează denumirea etnică tribală : *Biéfoi* (probabil *Biésoi*) la periferia apuseană a Daciei ; *Keiagisoi* (mai curînd *Kaigeisoi*) și *Piephigoi*, ambele la periferia de miazăzi a Daciei.³⁵ Dar cele nouă denumiri etnice, cu nume derivate de la o localitate, dovedesc că majoritatea covârșitoare a populației dacice trecuse de la orînduirea tribală spre o nouă organizare socială și anume, organizarea teritorială. Comunitățile dacice își iau acum numele după o anumită localitate, centrul economic și administrativ al unei regiuni. Deci se trecuse de la faza comunităților tribale la noua fază de comunități teritoriale. Desființarea comunităților tribale a dus la dispariția dezbinării etnice în lumea dacică, ceea ce a prilejuit apariția centralizării conducerii și a unei anumite conștiințe de unitate etnică și politică. Credem, că această constatare anulează definitiv părerea celor care mai susțin existența legăturilor de sînge, a triburilor și a relațiilor la nivel de trib în Dacia sec. I e.n.

Dar în antichitate, o țară(ca să fie considerată că ar avea condiție de stat, este absolut necesară existența unei armate permanente. Strabo, VII, 3, 11 (C. 305), ne spune (probabil că pentru timpul lui Burebusta), că „geții și dacii... puteau să trimită la război pînă la două sute de mii (de oșteni)“, dar, în timpul cînd el scria, numai „vreo patruzeci de mii“. Din aceste date nu putem însă deduce dacă Burebista a dispus sau nu de o armată cu caracter permanent. Nu putem însă să nu ne însușim părerea că Burebista nu a putut avea în serviciul său o numeroasă gardă personală, ținută în vederea preîntîmpinării eventualelor mișcări interne, de a ține sub ascultare popoarele cucerite, pentru a domina și a ridica tributul de la orașele grecești supuse sau chiar pentru o rapidă intervenție la hotare. Pentru epoca lui Decebal însă, avem dovezi certe de existența unei armate permanente. Astfel, în unul din discursurile filozofului Dio Crisostomul (XII, 19), care, trecînd prin Dacia lui Decebal, după anul 89, adică într-o vreme de plină liniște și pace din partea romanilor, spune că el acolo a văzut „peste tot săbii, platoșe, lănci, peste tot cai, peste tot arme, peste tot oameni înarmați“. Este mărturia unui contemporan, care, în stilul său propriu, atestă că a văzut în Dacia o ar-

35 N. Gostar, *Thraco-Dacica. Recueil d'études à l'occasion du II-e Congrès International de Thracologie* (Bucarest, 4-10 septembre 1976), București, 1976, p 165-269.

mată permanentă, gata oricînd de luptă, bine echipată și instruită, cu trupe de infanterie și cavalerie. Tot din timpul domniei acestui rege, știm din Dio Cassius, LXVIII, 8, 5, că una din condițiile păcii impuse lui Decebal de către Traian în 102, în urma încheierii primului război dacic, se prevedea ca Decebal, „să predea armele, mașinile de război împreună cu constructorii acestor mașini”. Sau o asemenea clauză echivala cu desființarea unei armate cu caracter permanent, nu numai pe timp de război. În sensul dezvoltării armatei dacice, este și condiția tot atunci impusă lui Decebal, „de a nu primi în serviciul său vreun militar roman (căci el atrăgea la sine prin promisiuni foarte mulți și foarte buni)”. Este vorba de instructorii militari romani, dintre care, pe unii, Decebal îi obținuse în mod licit de la împăratul Domițian, în urma păcii încheiate în anul 89 (Dio Cassius, LXVII, 7, 4). Din cercetarea unor scene ale Coloanei lui Traian (XXIV, XXV, LXVII, LXXV), rezultă că armata lui Decebal era instruită și organizată după sistemul tacticei și strategiei romane. Dar pentru o armată permanentă în perioada regilor daci, mai deținem încă dovada arheologică, care este dintre cele mai grăitoare. Ne referim la cetățile dacice situate la mari înălțimi, întărite cu ziduri de piatră, a căror caracter de garnizoane permanente militare nu poate fi pus la îndoială. Armele aflate în aceste cetăți întăresc prezumția noastră. Sau dacă în trecut, asemenea cetăți erau numai cîteva cunoscute, azi numărul lor este relativ ridicat. Enumerăm în Munții Orăștiei, jud. Hunedoara, la Costești — Cetățuia, Cetățuia înaltă, Bli-darul, grupul de turnuri de la Făeragu ; Luncani-Piatra Roșie ; în județul Hunedoara, lângă Petroșani — cetatea de la Bănița ; în județul Alba — cetatea de la Căpilna și cetatea Piatra Craivii ; în județul Sibiu — cetatea de la Tilișca ; în județul Gorj — cetatea de la Polovragi ; în județul Argeș — cetatea de la Cetățeni ; la Turda — Cetatea Zînei ; în județul Covasna — cetatea de la Covasna ; în județul Neamț — cetățile de la Piatra Neamț de pe înălțimile Cozla și Bitca Doamnei. Mai pot fi considerate ca cetăți de garnizoană și acelea care au fost întărite numai cu palisade, cum sînt cele din localitățile : Bretea Mureșană (județul Hunedoara), cetatea de la Deva (fortificația dacică distrusă de cea feudală), Cugir (județul Alba), Sărățel (județul Bistrița-Năsăud), Marca (județul Sălaj), Zetea, Porumbenii Mari, cetățile de la Jigodin (județul Harghita), Tîrgu Ocna — Tisești (județul Bacău), Orlovka — Cartal (anticul Aliobriz, pe Dunăre, în fața Isaccei), dar mai pot fi multe altele, cum ar fi cea de la Ocnița, județul Vilcea³⁶. Existența garnizoanelor, identificate prin aceste cetăți, este însă valabilă începînd încă cu vremea lui Burebista. Dar este sigur că în momentul declanșării războaielor dacice din timpul lui Decebal, Dacia era împînzită cu garnizoane militare.

O altă caracteristică, pe care o reclamă ființa de stat în lumea popoarelor antice, este emiterea și folosirea monedei ca mijloc de schimb. Acum avem certitudinea, că dacii, în afară de denarul republican și im-

36 Majoritatea acestor localități, cu cetăți dacice, sînt menționate în *Dictionar de istorie veche a României*, elaborat de un colectiv de autori sub conducerea lui D. M. Pippidi, București, 1976.

perial roman, au emis și ei monedă de argint de imitație romană, așa cum o dovedește monetăria descoperită în cetatea dacică de la Tilișca.³⁷ În prima jumătate a sec. I e.n., regele dac Coson (dacă nu cumva este Cotiso?) emite monedă dacică de aur, pe revers cu legenda KOCON, numele regelui în caractere grecești³⁸.

În ce privește existența orașului la daci, azi nu mai sîntem atît de sceptici, cum eram în trecut. Reședința regală dacică, *Zarmizéghousa basileion*, cum o numește Ptolemeu, III, 8, 4, identificată cu urmele și ruinele de la Grădiștea Muncelului, în munții Orăștiei, la aproape 1200 m altitudine, este o așezare de tip urban în adevăratul sens al cuvîntului.³⁹ Alături de o mare cetate de piatră și de incinta sacră cu temple și mari sanctuare de piatră, pe o mare suprafață de pe Dealul Grădiștii, se găsește o întinsă așezare civilă, la mare înălțime, cu mari edificii de locuit, cu interior luxos. Aici s-a descoperit un bogat și variat material arheologic ceramic și de metal, cu ceramică pictată la un înalt nivel de execuție artistică, cu numeroase ateliere, cu mari depozite de cereale, cu un rezervor pentru captarea apei potabile, cu conducte de teracotă pentru distribuirea apei. Spațiile verzi de brad, de pe înaltele terase pline cu locuințe, dădeau un aspect de o rară frumusețe, de o estetică urbană neîntîlnită în alte părți. Este cu adevărat o mare capitală, pe măsura unui adevărat centru politic, militar, cultural și spiritual al Daciei.

Dar și alte mari așezări dacice au depășit faza primitivă de simple așezări rurale. Ne referim la așezările civile din Moldova de Jos, de pe cursul inferior al Siretului: Galați — Barboși, Poiana (județul Galați), Răcătău, Brad (județul Bacău).⁴⁰ Materialul arheologic și numismatic dovedesc că aceste așezări atinseseră stadiul de importante centre economice, unde, pe lingă o populație ce se ocupa cu agricultura și creșterea vitelor, erau și numeroși indivizi care practicau diferite meșteșuguri și negoțul; aici veneau negustorii greci și romani unde își desfășeau marfa și cumpărau produsele autohtone. Sau aceste localități dacice, deși ca aspect nu aveau înfățișare de orașe, ca funcție însă îndeplineau rolul unor așezări ce se situau în faza evoluției de trecere între așezarea sătească și cea urbană.

Cu toate acestea însă, acest *regnum* al dacilor încă nu a atins culmile sau nivelul unui stat în adevăratul înțeles clasic. Lipsesc multe din caracteristicile unui stat antic. Scrisul, bunăoară, este rar întîlnit și în nici un caz nu exista o administrație (cu un aparat funcționăresc, cu birouri, arhive) unde să se redacteze actele, dispozițiile, să se codifice legile, să

37 N. Lupu, *Die Münze in der dakischen Burg von Tilișca*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 7, 1964, p. 5 și urm.; idem, *Aspekte des Münzzumlaufs in vorrömischen Dakien*, în *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, herausgegeben von der Bouyerischen Numismatischen Gesellschaft, 17, 1967, p. 101 și urm.

38 I. Winkler, *Considerații despre monede KOSON*, în *Studii și cercetări de istorie veche*, 23, 1972, p. 173 și urm.

39 H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 54, o consideră ca fiind numai „cvasiurbană“.

40 În *Dicționar de Istorie veche a României*, unde se indică bibliografia.

se țină registre în limba dacică, cum întâlnim pentru limba greacă în statele grecești (cetăți sau monarhii) sau pentru limba latină în statul roman. Singurul loc unde se folosea scrierea (dar nu în limba dacică era cancelaria regală dacică, unde existau scribi pentru redactarea epistolelor în limba greacă și în limba latină în vederea menținerii relațiilor externe cu marii monarhi ai vremii, cu sfaturile de conducere a orașelor grecești, cu conducerea de la Roma⁴¹, cu guvernatorii și cu comandanții romani. Dar nu poate fi vorba de o literatură cultă scrisă în limba respectivă, așa cum se întâlnește în alte state. Lipsește arta înaltă, o arhitectură mult evoluată, înalta civilizație în general și o literatură științifică scrisă. Nu exista apoi un sclavagism dezvoltat, nici multe mari orașe cu numeroase și variate ateliere de prelucrare a materiilor prime, cu magazine de desfacere, cu localuri de consum. Rețeaua rutieră sigur că nu era atât de bine pusă în stare de permanentă circulație, ca în statele civilizate.

Statul dacic nu poate fi pus pe aceeași treaptă sau în aceeași categorie cu oricare din regatele elenistice, nici cu regatul Partiei sau cel al Armeniei, nici cu Republica romană și nici cu Imperiul roman, a cărui apariție și evoluție a fost total deosebită față de alte monarhii. Un paralelism sau o anumită analogie, până la un anumit punct, am găsi la gali, dar formațiile statale ale acestora au fost de scurtă durată și niciodată gali nu au cunoscut o unitate etnică statală și nu au recunoscut o conducere centrală. Chiar în momentul când Galia era pe punctul de a fi cucerită de romani (războiul din 58-51 î.e.n.), gali nu au acceptat o conducere unică cu o singură autoritate de stat, iar, până în cele din urmă, Vercingetorix cu greu își va impune autoritatea sa. Triburile galice își păstrează însă însemnătatea și individualitatea lor și orice hotărâre se lua la nivel de conștiință, interes și viață tribală. Această persistență a fărâmițării tribale a fost aceea care a menținut neamurile celtice din Galia într-o veșnică dezbinare.

Tangențe s-ar găsi cu regatul Traciei, dar acest stat, în sec. I e.n., nu a cunoscut o adevărată independență, fiind un regat în stare de clientelă și dependență față de romani, care până la urmă, în anul 46 e.n., este desființat de către aceștia și transformat în provincie romană. Dar și aici triburile își mențin încă puterea lor de supraviețuire și dețineau un anumit rol în marea comunitate tracică.

Statul dacic își găsește însă multe analogii cu statul Macedoniei (regalitatea, aristocrația militară, țărănimea, armata, relațiile sociale, organizarea internă și altele) până la domnia lui Filip II (359—336 î.e.n.), care transformă Macedonia într-o monarhie de tip grecesc, de structură sclavagistă.

Concluzia noastră este în sensul că statul dacic (departe de a se fi ridicat la nivel de stat sclavagist) — ca formă de conducere, organizare, integritate etnică, centralizarea puterii, unitatea spirituală și religioasă — se situează pe o treaptă inferioară raportat la monarhia elenistică, dar

stă mai presus decât oricare formație statală din Galia, oricât de înaintată ar fi ea. Cu alte cuvinte, statul dacic, ca moment al evoluției, își găsește locul la mijloc, între monarhia elenistică și stăruțele celtice.

LES GRECS ET LES ROMAINS SUR „L'ÉTAT DACIQUE SOUS LE RÈGNE DE BUREBISTA ET DE DECEBAL

Résumé

L'idée de l'existence ou de la non-existence d'un Etat dacique au temps de Burebista et de Decebal a suscité un intérêt que l'auteur démontre en passant en revue les considérations des historiens C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, D. M. Pippidi, Miron Constantinescu, I. I. Rusu, I. H. Crișan, M. Macrea, R. Vulpe, Mircea Babeș et d'autres.

L'auteur affirme que pour éviter la faute — il faut analyser attentivement les sources antiques, surtout les sources grecques et latines, en tenant compte des découvertes archéologiques, particulièrement, celles du centre politique, militaire et culturel des Montagnes Orăștie, l'ancienne Sarmisagetuza.

Le géographe Strabo, contemporain partiellement avec les années du règne de Burebista, montre que celui-ci „en peu d'années, a fondé „megalen archén“, ce que s'est traduit différemment: un grand empire, un Etat puissant, un grand règne, une grande domination.

L'auteur de cette étude accepte que la notion grecque antique „arché“ peut signifier aussi commandement, pouvoir, domination, hégémonie, autorité, mais dans les textes antiques l'expression *megale arché* est employée seulement lorsque les mots devaient désigner un „empire“ ou un grand Etat, autant de plus lorsque ces mots étaient accompagnés d'un verbe comme fonder ou inversement abolir, détruire.

Dans un document épigraphique du temps de Domitian (après 89) le pays (Dacia) est nommé „*regnum Decebalis regis Dacorum*“. Les Romains comprenaient par *regnum* tout pays, indifféremment de son étendue. Plus convaincante est l'inscription sacrée en grec de Cyrene sur la défaite de Decebal par Traian, où Decebal est nommé „monarhon“ des Daces — mot qui désignait seulement un commandant souverain et non pas un roi barbare. La qualité de grand et puissant roi de Decebal est soutenue encore par ses fameux trésors.

Le décret proféré en honneur d'Arconion de Dionysopolis montre que celui-ci était arrivé à la cour de Burebista „à la première et à la plus grande amitié, ce que c'est un haut titre aulique, rencontré au temps des rois hellénistiques, donc les Dionysopolitaines considéraient Burebista un monarque estimé du temps, souverain, vrai commandant d'Etat. Du même décret nous apprenons que Burebista était arrivé „le premier et le plus grand des rois de Tracie“, ce que nous détermine de ne pas accepter que Burebista aurait été un simple commandant des tribus parce que de moindres basileus lui étaient subordonnés. Par son pouvoir et par son étendue, l'Etat dacique du temps de Burebista entrait dans le rang des grands Etats de l'époque.

L'auteur démontre que les tribus ont commencé à disparaître — au temps de Burebista —, ce procès, au temps de Decebal allait s'achever. De ces 15 communautés des tribus nommées par le géographe Claudiu Ptolemeu au I-er siècle e.n., avant l'occupation romain, les trois premières nomment des populations celtiques dacisées pendant le I-er siècle n.e., les 12 autres ayant des noms ethniques de bonne structure dacique, desquelles seulement trois gardent encore la dénomination ethnique tribale et neuf ayant des noms qui dérivent d'une localité, ce qui témoigne le passage du système tribal vers une nouvelle organisation sociale, celle territoriale.

Les témoins antiques pour ce qui concerne l'existence d'une armée permanente au temps de Burebista et puis au temps de Decebal, les preuves archéologiques qui ont relevé l'existence de certaines cités renforcées avec des murailles en pierre aux endroits élevés, nombreux sur le territoire de la Roumanie, attestent la présence de certaines légions militaires partout en Dacie.

Les Daces ont battu et ont utilisé la monnaie pour l'échange, même s'ils ont émis la monnaie romaine.

La résidence royale dacique, Zarmizegethousa basileion, comme la désigne Ptolemeu, est un localité de type urbain au vrai sens du mot, vrai centre politique, militaire, culturel et spirituel de la Dacie.

Aujourd'hui d'autres localités sont connues qui avaient dépassé la phase primitive de simples localités rurales où, à côté de la population agricole, il y avait de nombreux individus qui pratiquaient de divers métiers et le commerce. C'est ici que les marchands grecs et romains venaient vendre leur marchandise et acheter d'autre.

Malgré tout cela, ce regnum des Daces n'a pas atteint encore le niveau d'un Etat au vrai sens classique du mot.

L'écriture est rarement rencontrée, l'administration avec l'appareil d'employés, des bureaux et des archives manque. L'écriture était utilisée seulement dans la chancellerie royale où il y avait des scribes pour rédiger les épîtres en grec et en latin pour maintenir les relations externes. Une littérature culte, un art élevé une littérature scientifique manquent. Il n'y avait ni un esclavagisme développé ni un réseau routier mis en état de fonction interrompue, comme dans les Etats civilisés.

L'auteur conclut que l'Etat daque loin d'être un Etat esclavagiste du niveau de la monarchie hellénistique, se trouve au dessus de toute formation statale de la Gaule, il se situe entre la monarchie hellénistique et les petits Etats celtiques.